

To study the influence of family on the development of cognitive activity of preschoolers, the author developed a comprehensive methodology that incorporates techniques of observation, interviews, questionnaires, natural experiment.

The article discusses various ways of parents' influence on a child during their joint communication and cognitive activity the indicators of that are: adult's emotional attitude to the subject or phenomena that interest the child; availability of adult's guidance, that directs the searching actions of a child; the evaluation of the character, actions and qualities of the child by parents; the presence of references that encourage the child and express confidence in their abilities. The study of methods of parents' influences on children allowed to distinguish next groups of families: constructive way of influence (1 group) – 17% in control and experimental groups; with the imperative way of influence (2 group) – 50% families of control group and 43% of experimental group; with the indifferent way of influence (3 group) – 33% families of the control group and 40% of the experimental group.

The study allowed characterizing the content and level of cognitive activity of children of secondary preschool age. It was also established that for the development of cognitive activity of preschoolers in family matters not only the content of the communication, emotional and cognitive activities, and the way adults influence on a child.

It is proved that constructive influence of parents on the child contributes to the development of a cognitive activity of preschoolers. Prospects for further research are seen in the study of gender aspects of this issue.

Key words: *personality, development, communication, cognitive sphere of personality, cognitive activity, family, method of parents' influence on a child, preschool age children.*

УДК 37.0 + 374+364

І. М. Трубавіна

Харківський національний педагогічний
університет ім. Г. С. Сковороди

ПРОБЛЕМИ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ ЯК ОСНОВА СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З НИМИ

Метою статті є визначення проблемвнутрішньо переміщених осіб. Розкрито причини переміщення українців, потреби людей, їх проблеми. Узагальнено загальні та регіональні проблеми сімей, статистику з проблеми, що дало змогу автору зробити висновки про необхідність поєднання адміністративних і соціальних послуг з пріоритетом на соціально-педагогічних та психологічних. Розроблено класифікацію проблем переміщених осіб, пріоритет їх розв'язання на основі проблемно-орієнтованого та родинноцентричного підходів, розкрито методи оцінки потреб сімей, методи подолання проблем. Практичним значенням статті є виявлення змісту й переліку соціальних послуг для подолання складних життєвих обставин внутрішньо переміщених осіб. Перспективами майбутніх досліджень є обґрунтування алгоритму ведення випадку з мігрантами.

Ключові слова: *внутрішньо переміщені особи, проблеми, потреби, оцінка потреб, ведення випадку, родинноцентричний підхід, проблемно-орієнтований підхід, соціальний супровід.*

Постановка проблеми. *Військовий конфлікт в Україні спровокував погіршення якості життя багатьох мешканців Сходу України, переміщення значної кількості людей у нові умови проживання, що викликало багато*

проблем у нашому суспільстві. Потрібно формування нової моделі поведінки в нових умовах, допомоги в соціальній адаптації, виходу сім'ї із СЖО – це новий аспект роботи соціального педагога на основі чинного законодавства про соціальну роботу та про внутрішньо переміщених осіб.

Аналіз актуальних досліджень з проблеми доводить, що існуючі дослідження стосувалися виявлення базових потреб переселенців і наслідків військового конфлікту на населення в психологічному плані [1; 9; 16], першочергових проблем населення, потерпілих від військового конфлікту, і вимушених переселенців [1; 9], але аналіз проблем внутрішньо переміщених осіб в Україні не було здійснено в соціально-педагогічному аспекті.

Тому **метою статті** є визначення проблем внутрішньо переміщених осіб у соціально-педагогічному аспекті, а її **завданнями** є: 1) з'ясування поняття внутрішньо переміщених осіб і причин їх переміщення; 2) виявлення потреб і проблем, класифікація проблем внутрішньо переміщених осіб; 3) виявлення мети та місця соціально-педагогічних послуг для ВПО в системі соціальних та адміністративних послуг України.

Методами дослідження є теоретичний аналіз джерел, синтез, конкретизація, узагальнення й аналіз статистичних даних, інтерв'ю, бесід. Основними методологічними підходами є проблемно-орієнтований і родиноцентричний.

Виклад основного матеріалу. Внутрішньо переміщеною особою (згідно з чинним законодавством) є громадянин України, який постійно проживає в Україні, якого змусили або який самостійно покинув своє місце проживання в результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, масових порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру [5, ст.1]. Як доводять інтерв'ю з переселенцями [1; 9], причинами масового внутрішнього переміщення осіб, сімей із дітьми в Україні є прагнення жити в безпеці, виїхати з-під обстрілів, неможливість жити на території, на якій відсутні умови для виховання, розвитку й догляду за дітьми, життя й роботи дорослих (відсутність продуктів харчування, води, світла, ліків, освіти, транспорту, втрата житла тощо). Багато домівок на Донбасі є розбомбленими та зруйнованими, що унеможлиблює повернення туди переселенців навіть після закінчення військового конфлікту. З Криму люди виїжджають переважно з причин побоювання переслідувань з приводу громадської та журналістської діяльності тощо [1]. Згідно з даними на 10 липня 2015р, кількість внутрішньо переміщених осіб в Україні склало 1 млн 382 тис. осіб (повідомлення Організації Об'єднаних Націй на своїй сторінці в Twitter). 19 червня в ООН заявили, що Україна займає 9 місце у світі за кількістю внутрішньо переміщених осіб. **Отже, складні проблеми внутрішньо переміщених осіб, у т.ч. їх соціалізації, соціальної адаптації, захисту й відновлення прав набула в нашій країні масового характеру та світового**

масштабу. Зазначимо, що військовий конфлікт на Сході України привів до появи абсолютно нової проблеми в нашому суспільстві – значна кількість сімей і дітей, які зробили вибір залишитися громадянами України, вимушено покинули свої домівки внаслідок військового конфлікту, залишивши все своє майно, соціальні зв'язки, роботу, плани, налагоджене колись життя. Їм надаються адміністративні послуги, але для відновлення нормального життя сімей і дітей потрібні ще й соціальні послуги, більш тривала робота на основі передусім проблемноорієнтованого й родинноцентричного підходу для кожної родини. Ці підходи допомагають зберегти цілісність родини й подолати її першочергові проблеми.

За даними УКВБ ООН [1;9], найбільша кількість ВПО розміщена в районах, що безпосередньо оточують зону, охоплену конфліктом, – у мирних районах Донецької та Луганської областей, а також у Харківській, Дніпропетровській та Запорізькій областях. Після припинення вогню деякі переселенці починають повертатися у свої домівки, якщо є куди повертатися, але більша частина залишається жити на території, яка підконтрольна Україні. ВПО зі східних областей України на даному етапі складають 95 % від загальної кількості переміщених українців, у той час як частка ВПО з Криму становить 5 % [1; 9]. З'ясовано, що сім'ї переселенців можуть проживати в родичів, самотійно, у місцях компактного проживання. Є 2 категорії переселенців – 1) особи, які мали змогу самотійно за рахунок власних ресурсів купити або вийняти нове житло, знайти роботу та влаштуватися на новому місці, які не потребують і не просять допомоги, але лишилися з психологічними травмами та проблемами адаптації; 2) ті, хто цілком залежить від державної, міжнародної, громадської, благодійної допомоги, мають багато проблем і не в змозі самотійно їх вирішувати через відсутність власних ресурсів. Станом на 16 жовтня 2014 р. сукупність зареєстрованих ВПО включає 31 % дітей; 19 % ВПО віднесені до категорії «літні люди або особи з інвалідністю», 66 % дорослих ВПО – жінки [1; 12]. Таким чином, виїжджають в основному сім'ї, де головою родини є мати. Однак неповна сім'я, яка потрапляє в нові умови проживання, дає додаткове навантаження на жінок і обов'язок виконання ними функцій обох батьків відразу. Окрім цього, на них лежить турбота не тільки про дітей, а й про літніх членів родини, що може приводити до психологічних проблем саме в жінок. Офіційні дані [12] свідчать і про те, що їдуть із зони АТО також бабусі з дідусями з онуками, які, однак, не можуть законно представляти інтереси дитини. Таким чином, проблеми вимушено переміщених осіб, дітей, сімей з дітьми є масовими, пов'язаними з порушенням їх багатьох прав унаслідок військового конфлікту, дистантністю сімей, їх майже повним розривом з минулим життям, необхідністю адаптації до нових умов проживання практично з чистого листа і без навіть необхідного майна для життя на фоні значних психологічних проблем. Це ставить у кут допомоги їм проблему соціалізації, соціальної адаптації та примирення до

нових умов життя в суспільстві, збереження цілісності родини, сімейних стосунків. А це соціально-педагогічна робота.

Першочерговими проблемами всіх вимушено переміщених осіб, сімей з дітьми є реєстрація, їжа, житло, соціальні виплати, освіта дітям, особливо в дитячих садках, послуги з охорони здоров'я, працевлаштування працездатних членів родини й забезпечення певного рівня життя родини для виховання, догляду й розвитку дітей, життя членів сім'ї [1; 9;12]. Відзначимо, що не всі переселенці шукають роботу, а ті, хто сам влаштувався не в місцях компактного проживання, по допомогу вже не звертаються після реєстрації та рішення першочергових задач. Окремо стоїть проблема психологічної адаптації до нових умов життя та психологічний стан переселенців, які навіть за умов розв'язання всіх першочергових соціальних проблем довго ще дають про себе знати й позначається на самопочутті, поведінці, спілкуванні, стосунках переселенців. Відзначено [12], що в усіх ВПО діагностується психологічна травма. Проблеми сімей з ВПО, дивлячись на їх опис, можна розглядати як проблеми сімей у складних життєвих обставинах – це «обставини, які об'єктивно порушують нормальну життєдіяльність особи, наслідки яких вона не може подолати самостійно (інвалідність, часткова втрата рухової активності у зв'язку зі старістю чи станом здоров'я, самотність, сирітство, безпритульність, відсутність житла чи роботи, насильство, неповажне ставлення й негативні стосунки в сім'ї, малозабезпеченість, психологічний чи психічний розлади, стихійне лихо, катастрофа та ін.)» [6, 1]. Таким чином, ВПО можуть бути за своїми проблемами віднесеними до СЖО відразу за кількома ознаками вразливості. Типові проблеми таких сімей нами визначено на основі інтерв'ю, спостережень, бесід з ними, узагальнення офіційних даних:

Психологічні проблеми: А) загальні, притаманні всім членам родини: відчуття невизначеності – майбутнього й теперішнього стану, психологічні травми внаслідок того, що люди стали свідками руйнувань і насильства, війни, почуття провини – вони були за Україну, проти ДНР, ЛНР, а їм прийшлося покинути домівки та просити допомоги, наявність страху втрати своєї ідентичності, почуття жертвовності та віктимності внаслідок компактного проживання, відчуття – ми – біженці, від нас нічого не залежить, безпорадність, низька самооцінка або агресія, тривога за майбутнє, невиплакані горе й біль, очікування поганого, страх перед змінами, відчуття безпорадності й незахищеності або гнів, агресія: «ми все втратили, нам потрібно допомогати», психологічні труднощі проживання в місцях компактного перебування переселенців, розлучення з домашніми тваринами при поселенні, новий досвід проживання в місцях компактного перебування внутрішньо переміщених осіб. Втрата батьками гарантій безпеки для своєї дитини внаслідок безпорадності в екстремальній ситуації. Зміна життєвих цінностей у родинах. Відсутність критичного мислення, проблеми з

керуванням своїм психологічним станом, виявом емоцій, емоційним насильством чи замкнутістю, глибокі переживання. Є особисті життєві кризи та кризи родин, які накладаються одна на одну, погіршуючи життєдіяльність сім'ї. Б) Чоловічі проблеми: почуття провини за нездатність захистити й забезпечити родину, рідний край, за вимушене безробіття, складнощі з виявом емоційного тепла до близьких і рідних; В) Жіночі проблеми: страхи, переживання за те, що трапилось і за майбутнє, повсякчасна турбота за дітей і членів родини в нових умовах, відчуття тривожності й підвищеної відповідальності за родину, почуття самотності; Г) дитячі проблеми: порушений емоційний розвиток унаслідок війни, через те, що діти стали безпосередніми свідками воєнних подій, учасниками вимушеної міграції: страхи, підвищений рівень стресу, злість, агресія, сум, невиплаканий біль, почуття незахищеності й безпорадності, тривога за майбутнє, очікування «поганого», страх перед змінами, низька самооцінка, почуття провини. Дітям важко висловити власну думку, себе. Спостерігається гнів, конфлікти з місцевими дітьми, відчуженість та ізольованість – переселені діти грають окремо від місцевих. Можливе перерване навчання, втрата дошкільної та позашкільної освіти внаслідок переселення, новий дитячий колектив і нові умови проживання, нові соціальні зв'язки, які всі разом складають важке навантаження на дитину. Наслідком є травматичні дитячі ігри, депривація, дії, які повторюються в поведінці, деформація картини світу, проблеми уваги, пам'яті, навчання, різні страхи, травматичні сновидіння та порушення сна, психосоматичні порушення, які з часом можуть перейти в стійкі порушення здоров'я за умови відсутності медичної та психологічної допомоги дітям.

Економічні проблеми: часто відсутність роботи за фахом у новому місці проживання, складнощі з працевлаштуванням на новому місці, проблеми нестачі часу й грошей на перекваліфікацію для нового місця роботи – виплати здійснюються протягом 4-х місяців для працездатних осіб, що часто замало для оволодіння новою професією та знаходження роботи, відсутність умінь сімейної економіки в екстремальних умовах.

Матеріальні проблеми: відсутність власного житла, проблеми придбання житла або пошуку вже оплачуваного житла через 6 місяців проживання в наданих владою безкоштовних приміщеннях, проблеми проживання в нових будівлях меншої площі, або компактно, на базах відпочинку, у дитячих таборах відпочинку, які непристосовані для щоденного побуту сімей, у модульних містечках, досить мала сума виплат на 1 члена родини – переселенця (842 гривні на житло для пенсіонерів протягом перших 2-х місяців), що замало для міста для наймання квартири, 442 грн на місяць виплат на 1 безробітного працездатного члена родини теж протягом 2-х місяців, половина суми протягом наступних 2-х місяців, проблеми оформлення виплат на дітей за відсутності батьків, які можуть законно представляти їх інтереси. При цьому спостерігається пенсійний туризм.

Соціальні проблеми: відсутність житла, яке цілком було б таким, яке покинули, скупченість сімей, інколи агресія в місцях компактного проживання і наявність неформального лідерства, проблеми влаштування дітей у дитячий садочок унаслідок дефіциту місць у садках, переведення студентів ВНЗ на бюджетні місця в інші ВНЗ, організація дитячого оздоровлення й відпочинку влітку, зміна оточення міського на сільське, або стрес великого міста, відсутність побутових умінь проживання в сільській місцевості, проблеми інтеграції в нову громаду. Okремо стоїть питання про розміщення переселених державних установ, які втратили свої окремі корпуси, лабораторії, кабінети тощо та які мають незручності на новому місці внаслідок обмеженості умовами для роботи. Факторами ризику сім'ї є як проживання з родичами в їх будинках, що несе психологічне, матеріальне навантаження на всіх дітей і дорослих, чи повна відірваність від кровних зв'язків, відсутність підтримки й допомоги, Проживання в новій громаді несе різне ставлення її мешканців до переселенців. Це залежить як від ресурсів громади – чи є вони, так і від ставлення, громадянської свідомості її мешканців, поведінки переселенців.

Соціально-педагогічні проблеми: формування нового образу життя сім'ї в нових умовах проживання, невміння визначати пріоритети розвитку для власної родини, ключових проблем, які потребують на розв'язання в першу чергу, відсутність у членів сім'ї життєвих умінь в екстремальних умовах, соціальна адаптація до життя в нових умовах, проблеми соціалізації сім'ї та кожного окремого члена родини в нових умовах, примирення в суспільстві, в новій громаді.

Соціально- медичні проблеми – спостерігаються в основному в осіб, які мають хронічні хвороби (видача ліків для хворих на цукровий діабет, муковісцидоз, проведення гемодіалізу тощо). Проблем масового зараження, інфекцій не спостерігалось внаслідок свідомості громадян і своєчасної допомоги на місцях.

Юридичні проблеми – відсутність статусу переселенця з зони АТО, прагнення його мати для відновлення всього втраченого майна, відсутність можливості компенсувати втрати державою – агресором (відповідно до Закону «Про боротьбу з тероризмом»), невизнання документів про освіту, які видані в ЛНР, ДНР в Україні, реєстрація дітей на новому місці проживання, які виїхали з дідусями, бабусями, а батьки залишились охороняти від мародерства домівки.

Відзначимо регіональні проблеми внутрішньопереміщених осіб: у регіонах, які близькі до ДНР, ЛНР, у переселенців спостерігається низька мотивація до адаптації на новому місці проживання внаслідок бажання повернутися у свої домівки; низька мотивація до праці внаслідок неможливості компенсувати заробітки шахтарів, висококваліфікованих робітників на інших територіях, де менші зарплати й немає таких

розвинених галузей, часто роз'єднані сім'ї, де частина родини залишилася на окупованих територіях, а частина перебуває на тій, яка підконтрольна Україні. Ситуація переселення вже сама по собі спричиняє стан дезадаптації [9; 12]. Люди розривають налагоджені стосунки з середовищем, роботою, друзями й лишаються самі в нових умовах проживання. Вимушене переселення супроводжується значними психологічними й матеріальними проблемами. Саме ці проблеми визначають вразливість внутрішньо переміщених осіб, сімей і дітей. Але ступінь їх вразливості різна й залежить від адаптаційного потенціалу сімей, їх ресурсів. Ці сім'ї є вразливими, потребують на соціальні послуги, вкупі з адміністративними, які разом допомагають долати кризу сім'ї та є тривалими та стосуються всіх функцій родини. Отже, зусилля сім'ї спочатку спрямовані на переїзд і забезпечення базових потреб членів родини, потім – на задоволення духовних і соціальних потреб. На базові потреби й спрямовані адміністративні послуги, які надає держава як підтримку переселенцям. Але тривалі проблеми – щодо забезпечення інших потреб людини, у т.ч. соціальних і духовних, не так швидко можна розв'язати, для цього потрібні соціальні, зокрема соціально-педагогічні послуги. Відзначимо, що подолання цих проблем приводить до суттєвих змін у структурі сім'ї, стосунках її членів між собою та стосунках сім'ї із середовищем, викликає проблеми соціалізації сім'ї, її адаптації та набуття автономності в нових умовах життя. Наслідки нерозв'язання цих проблем є багатоаспектними й тяжкими як для окремої особистості, так і для нашого суспільства в цілому – від втрати почуття патріотизму та зневіри в собі в переселенців, тривалого стресу, страхів, тривоги – до втрати та значних розладів здоров'я, життєвих перспектив, невиконання своїх громадянських обов'язків окремими особами, зневіри їх у владі та ідеалах суспільства, від конфліктів на побутовому ґрунті в родині, громаді – і до конфліктів у суспільстві, розуміння агресії та насильства, зброї, сили як дієвого методу подолання будь-яких проблем у суспільстві.

Допомога сім'ям здійснюється соціальним педагогом як створення соціально-педагогічних умов для реалізації прав внутрішньопереміщених осіб. Чинне законодавство [5] визначає, що внутрішньо переміщені особи мають певні права. Тому соціальним педагогом можуть бути надані внутрішньопереміщеним особам інформаційні, консультативні, соціально-економічні, соціально-медичні, соціальні послуги, соціально-педагогічні послуги, здійснено сприяння в реалізації їх прав, навчання ними користуватися задля успішної соціальної адаптації, примирення, подолання проблем соціалізації сім'ї та кожного її члена. Соціальні та соціально-педагогічні послуги сім'ям з дітьми, які стали внутрішньо переселеними, можуть надавати державні та комунальні установи, НДО, фізичні особи [6]. Але соціальні послуги повинні поєднуватися з адміністративними для

подолання кризи сім'ї та СЖО як розв'язання комплексної проблеми. Такі сім'ї здійснюють реєстрацію на новому місці проживання, прибувають самостійно або організовано, безкоштовним транспортом, адміністративні послуги їм починають надаватися ще на вокзалах (у т.ч. первинна правова допомога), тому виявити їх можливо або в міграційній службі (самостійне прибуття на нове місце проживання своїм транспортом) або на вокзалах (якщо виїжджають організовано безкоштовно залізничним транспортом або автобусами). Доцільно разом з адміністративними послугами в міграційній службі та на вокзалах відразу повідомляти приїжджим і про можливості соціальних послуг як допомоги в реалізації порушених прав ВПО, адаптації на новому місці, про суб'єктів цих послуг у регіоні. Прикладом такої роботи є досвід роботи «Станція Харків», яка має за мету екстрену допомогу ВПО: створення пунктів допомоги та інформування на прикладі роботи волонтерського пункту на залізничному вокзалі [12]. Для зустрічі ВПО на вокзалі в Харкові відпрацьовано такий ефективний алгоритм адміністративних і соціальних послуг [12]: 1. Реєстрація до бази звернень. 2. Перша психологічна допомога. Прояв турботи та доброзичливості – гарячий чай, їжа, теплі речі, ліки. 3. Інформування про можливості отримання допомоги, реєстрацію та права. 4. Допомога в забезпеченні транзиту переселенцям, що їдуть із зони АТО в інші регіони країни: консультації щодо можливостей розміщення та працевлаштування, оформлення безкоштовних квитків через ДСНС. 5. Надання консультацій і переадресація особливо складних ситуацій. 6. Зворотній зв'язок, моніторинг дотримання прав ВПО та надання державних послуг. 7. Пошук ресурсів для надання допомоги, поширення інформації про ситуацію в соціальних мережах. 8. Збір статистичних даних, за допомогою яких формуються пропозиції до влади та органів місцевого самоврядування. Але часто на цьому проблеми переселенців не завершуються, потрібна подальша соціальна робота залежно від вразливості сімей і подолання їх СЖО. Основною з них є оцінка потреб і соціальний супровід як основа ведення випадку, який враховує індивідуальні складні проблеми клієнтів, які вони не можуть розв'язати самі й це погіршує далі життєдіяльність родини й дитини. Як правило, користувачі соціальних послуг або готові співпрацювати із соціальними працівниками для рішення своїх проблем, усвідомлюють більшість з них, або вичікують можливості повернення в рідний край, перекладають відповідальність і вину за події на інших і не готові докладати зусиль для подолання СЖО. Тоді виникає проблема мотивації до співпраці із соціальними працівниками й потрібне стимулювання батьків для розв'язання проблем родини, у т.ч. через «укріплення сім'ї» [14], показ перспективи співпраці, прикладів інших родин тощо [15]. Обов'язково повинна враховуватися інформація від дитини, від її батьків або осіб, які їх замінюють, інша одержана інформація. Діагностика СЖО сімей і дітей з ВПО здійснюється

через такі методи, як спостереження, вивчення продуктів діяльності, експертні оцінки, створення діагностичних ситуацій, опитування (усне (бесіди, інтерв'ю), письмове (тестування, анкетування)), використання в разі необхідності, проєктивних та ін. методик для виявлення причин і наслідків проблем, збір і документування фактів та інформації, обстеження житлово-побутових умов, аналіз інформації та її уточнення, узагальнення даних. Можуть за потребою застосовуватися методи ранжування альтернатив, екокарти, сімейного портрета, скульптури сім'ї, педагогічні ситуації, генограми, біографічний метод тощо [15].

Виділяють такі критерії для початку роботи за моделлю «ведення випадку» – соціального супроводу сім'ї на основі оцінки потреб [10; 12]:

1. Звернення переселенця містить більш ніж два проблемних запити й передбачає довгострокову спільну діяльність та роботу за індивідуальним планом;
2. Переселенець задовольнив нагальні базові потреби та звернувся за допомогою, для надання якої потрібно залучення додаткових ресурсів;
3. Переселенець не може самостійно отримати доступ до життєво необхідної йому послуги (лікування, оформлення групи інвалідності, працевлаштування тощо).

Критеріями закриття випадку є успішна соціальна адаптація сім'ї в новій громаді, що означає подолання ознак СЖО, позитивна оцінка отримувачем послуг своїх можливостей здатності в подальшому попереджувати та долати СЖО, нести відповідальність за власну життєдіяльність, знання про права ВПО, людські права й уміння користуватися ними [10; 12; 15]. При визначенні пакету соціальних послуг сім'ям із дітьми, які є ВПО, доцільно враховувати етапи адаптації людини до екстремальних умов життя й діяльності: первинна адаптація, період стабілізації, можлива дезадаптація, вторинна адаптація [7; 11]. Тобто перше успішне подолання проблем сімей та дітей, які є ВПО, не є цілковитою ознакою успіху, потрібна ще тривала робота з проблемами (усвідомленими чи неусвідомленими), їх причинами й наслідками, робота над психологічною та подальшою соціальною адаптацією і подоланням пережитих психологічних травм у процесі соціального супроводу. Це означає необхідність включення в пакет соціальних послуг соціально-педагогічних і психологічних послуг. Пережитий тривалий стрес у вигляді різних механізмів психологічного захисту може приводити як до мобілізації, активності людей до адаптації, так і до появи загрози життю та здоров'ю дорослих і дітей, пасивності, шкідливих звичок тощо. Фрустрації можуть виявлятися як у позитивних, так і негативних реакціях людини. Позитивні реакції виявляються у конструктивних рішеннях, подоланні проблем і перешкод [13]. Тому потрібні послуги з подолання негативних фрустрацій і послуги з формування стресостійкості, умінь мобілізації, формування активності й самостійності, умінь позитивного вияву фрустрацій. Примирення [2] є складовою та умовою соціальної адаптації ВПО й передбачає налагодження стосунків як у громаді,

так і впорядкування свого внутрішнього світу в таких членів родини, прийняття нових умов життя навіть із втратами й негараздами, погодження навіть на несправедливість, яка з ними сталася порівняно з іншими громадянами України та знаходження в собі сил почати життя з нової сторінки без образ і засмучень. Зовнішнє примирення – в громаді – можливе за умов порозуміння та діалогу сторін, застосуванню при необхідності медіації, фасилітації, виявленню емпатії, здійснення ефективної комунікації без насилля, надання можливості бути почутим усім сторонам, організації спільних практичних дій, які забезпечують інтеграцію переселенців у громаду. Внутрішнє примирення є психологічною проблемою та залежить як від активності особистості, її фізичного стану, життєвих цінностей, пріоритетів, роботи над своїми емоціями (їх проживання, виплескування, формування нових), так і від зовнішнього примирення, яке може бути успішним і сприяти внутрішньому примиренню, так і неуспішним і посилювати внутрішнє неприйняття нових умов, заважати соціальній адаптації ВПО [2; 15; 16]. Досвід фахівців, які працюють із переселенцями, говорить про те, що найбільш успішно адаптуються та приймають нові умови життя діти й жінки. У той час як пенсіонери й чоловіки, інваліди роблять це значно важче. Таким чином, пакет послуг для ВПО повинен ураховувати етапи соціальної адаптації, проблеми примирення в громаді та сім'ї, орієнтацію на збереження цілісності родини, права дитини для забезпечення умов успішної соціальної адаптації родини в нових умовах життя. Зазначимо, що адаптація є результатом розв'язання послідовно повторюваних ситуацій, процес їх подолання, у ході якого особистість використовує вже набуті вміння й механізми поведінки або відкриває нові способи поведінки та розв'язання задач, засвоює новий досвід поведінки [3, 25]. Тому для успішної соціальної адаптації дітей і дорослих, які є ВПО, важливо навчати й інформувати про шляхи розв'язання проблем, роз'яснювати алгоритм дій, переконувати, показувати зразки дій, наводити приклади, ілюстрації, демонстрації, аналізувати ситуації, виконувати вправи, перевіряти й корегувати дії. Це вимагає в соціальному супроводі досліджуваних сімей застосування таких форм соціально-педагогічної роботи, як лекції, індивідуальні просвітні бесіди для формування знань і переконань, мотивації до розв'язання власних проблем, а також для формування умінь – тренінги, групи підтримки тощо.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. На основі викладеного можна говорити, що проблеми внутрішньо переміщених осіб поділяються на ті, які задовольняють базові потреби родини й вирішуються адміністративними послугами, та ті, які задовольняють духовні й соціальні потреби людини й потребують комплекс соціальних послуг з пріоритетом на соціально-педагогічних і психологічних для успішної соціалізації, адаптації, примирення родини в нових умовах життя. У цілому проблеми ВПО є загальними й диференційованими за віком і статтю, регіональними,

соціальними, економічними, психологічними, правовими, соціально-медичними та вимагають пакету соціальних послуг у вигляді ведення випадку, якщо сім'я не в змозі сама подолати СЖО. Соціальні послуги повинні ґрунтуватися на оцінці потреб ВПО, аналіз яких дозволяє виважено прийняти рішення про вразливість ВПО і ступінь допомоги їм, про складність випадку й застосувати метод ведення випадку (соціальний супровід) або інші методи. Перспективами подальших досліджень є визначення алгоритму ведення випадку з ВПО.

ЛІТЕРАТУРА

1. Внутренне перемещенные лица [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.refworld.org.ru/idps.html>
2. Гриб А. М. Примирення у дореформеному законодавстві Російської імперії та правозастосовній практиці українських губерній / А. М. Гриб // Часопис Київського університету права. – 2014. – № 2. – С. 49–53.
3. Експрес оцінка психологічного становища дітей в Донецькій області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.unicef.org/ukraine/ukr/Rapid Psychosocial Assesment of Children in Donetsk Oblast ua.pdf](http://www.unicef.org/ukraine/ukr/Rapid_Psychosocial_Assesment_of_Children_in_Donetsk_Oblast_ua.pdf)
4. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. проф. І. Д. Звереві. – Київ, Сімферополь : Універсум, 2013. – 536 с.
5. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» № 1706-VII від 20.10.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1706-18>
6. Закон України «Про соціальну роботу» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2558-14>
7. Ильин Е. П. Оптимальные состояния человека как психофизиологическая проблема / Е. П. Ильин // Психологический журнал. – 1981. – Т. 2. – № 5. – С. 35–42.
8. Короленко Ц. П. Психофизиология человека в экстремальных условиях / Ц. П. Короленко. – Л. : Медицина, 1978. – 218 с.
9. Лица, перемещенные внутри страны: вопросы и ответы [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain/opendocpdf.pdf?reldoc=y&docid=4b1fc2cd2>
10. Матеріали семінару «Скринінг та організація підтримки внутрішньо переміщених сімей та дітей у Київській області» 15–16 квітня 2015 р. Проект реалізується Службою у справах дітей та сім'ї Київської обласної державної адміністрації спільно з Міжнародною благодійною організацією «Партнерство «Кожній дитині». – Київ.
11. Панченко Л. Л. Адаптация к профессиональной деятельности : учебное пособие / Л. Л. Панченко. – Владивосток : Мор.гос.ун-т, 2006. – 35 с.
12. Практики громадських ініціатив. Збірка практик створена та надрукована в рамках проекту ПРООН «Оперативне реагування на соціальні та економічні проблеми ВПО в Україні». – 2015. – 48 с.
13. Педагогічні та соціально-педагогічні умови формування професійної готовності майбутніх працівників ОВС до роботи в екстремальних умовах : монографія / Т. Л. Білоус, С. М. Клімова, І. М. Трубавіна та ін. / за ред. Трубавіної І. М. – Суми : ФОП Наталуха А. С., 2015. – 174 с.

14. Стиннет Н. Н. Замечательные семьи: 6 проверенных шагов строительства крепкой семьи / Н. Н. Стиннет, Дж. Э. Бим. – Донецк : «Libre», 2002. – 317 с.

15. Трубавіна І. М. Соціально-педагогічна робота з сім'єю в Україні: теорія та методика : монографія / І. М. Трубавіна. – Харків : Нове слово, 2007. – 395 с.

16. Трубавіна І. М. Соціально-педагогічна та психологічна допомога сім'ям з дітьми в період військового конфлікту : навч-метод. посібник / В. Л. Андрєєнкова, І. О. Бандурка, І. М. Трубавіна та ін. / за ред. Панка В. Г., Левченко К. Б., Трубавіної І. М. – Київ : Агенство «Україна», 2015. – 176 с.

РЕЗЮМЕ

Трубавина І. М. Проблемы внутренне перемещенных лиц в Украине как основа социально-педагогической работы с ними.

Целью статьи является определение проблем внутренне перемещенных лиц. Раскрыты причины перемещения украинцев, потребностей людей, их проблем. Сделан обзор общих и региональных проблем семей, статистика по проблеме, что позволило автору сделать выводы о необходимости сочетания административных и социальных услуг с приоритетом на социально-педагогических и психологических. Разработана классификация проблем перемещенных лиц, приоритет их решения на основе проблемно-ориентированного и семейно-ориентированного подходов, раскрыты методы оценки потребностей семей, методы преодоления проблем. Практическим значением статьи является выявление содержания и перечня социальных услуг для преодоления сложных жизненных обстоятельств внутренне перемещенных лиц. Перспективами будущих исследований является обоснование алгоритма ведения случая с мигрантами.

Ключевые слова: внутренне перемещенные лица, проблемы, потребности, оценка потребностей, ведение случая, семейно-ориентированный подход, проблемно-ориентированный подход, социальное сопровождение.

SUMMARY

Trubavina I. The problems of the internally displaced persons in Ukraine as a basis of social and pedagogical work with them.

The aim of the article is to define the problems of the internally displaced persons that have become a new mass social services clients in Ukraine. The author reveals the reasons why Ukrainian people move to other places, their needs and problems. General and regional characteristics of family problems and statistics on the problem are generalized, that enabled the author to draw conclusions about the need to combine administrative and social services with focus on social-pedagogical and psychological services. The classification of the problems of displaced persons is worked out, the priority of their solution on the bases of problem-oriented and family-centered approaches is proved, the methods for assessing the needs of families, methods of overcoming problems are disclosed.

Problems of new clients of social services are divided into the problems that meet the basic needs of the family and settled administrative services, and the problems that meet the spiritual and social needs of people and the need for complex social services with the focus on social-pedagogical and psychological support for successful socialization, adaptation, reconciliation of the family in new conditions of life. In general, the problems of migrants are common and can be differentiated into age and sex, regional, social, economic, psychological, legal, social, medical and demanding the complex of social services in the form of case management.

Package for migrants should consider the stages of social inclusion, problems reconciliation in community and family focus on maintaining the integrity of families, children's rights in order to ensure human rights conditions for successful social adaptation of

the family in the new environment of life. The social services should be based on the assessment of the needs of migrants, the analysis of which allows to decide carefully on the degree of vulnerability of migrants and help them, the complexity of the case and apply the method of case management (social support), or other methods.

The practical significance of the article lies in the identifying problems and migrants list and order of social services for solving the problems of displaced persons. The prospects for future researches are justification for case management algorithm with migrants.

Key words: *internally displaced persons, migrants, problems, needs, needs assessment, case management, family-centered approach, problem-oriented approach, social support.*

УДК 37.013.42

Ю. І. Чернецька

КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»

Харківської обласної ради

ПРОЦЕС РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ НАРКОЗАЛЕЖНИХ ОСІБ: СТРУКТУРНИЙ АНАЛІЗ

У статті представлено науковий погляд на структуру процесу ресоціалізації наркозалежних осіб, здійснений за допомогою методів аналізу наукової літератури, співставлення провідних дефініцій. Метою статті є розкриття структурних компонентів ресоціалізації наркозалежних осіб. Структуру ресоціалізації представлено трьома процесами: реабілітації, адаптації та інтеграції особистості. Реабілітацію представлено як процес відновлення на різних рівнях особистості. Соціальна адаптація розглядається як процес пристосування наркозалежних до умов соціального середовища, що постійно змінюється. Інтеграція розглядається як процес, який забезпечить поєднання наркозалежної особистості із соціальним середовищем.

Ключові слова: *ресоціалізація наркозалежних осіб, структура ресоціалізації, реабілітація, соціальна адаптація, інтеграція.*

Постановка проблеми. Актуальність розробки структурних складових процесу ресоціалізації наркозалежних осіб зумовлюється суперечністю між потребою в науковому обґрунтуванні структури процесу ресоціалізації та відсутністю таких доробок, або науковою невизначеністю в даному питанні. Дію цієї суперечності підсилює те, що наявні наукові підходи оминають дослідження соціально-педагогічного аспекту проблеми ресоціалізації наркозалежних осіб як окремої специфічної соціальної категорії. Отже, не виникає сумніву щодо вчасності й актуальності окресленої проблеми.

Аналіз актуальних публікацій свідчить, що досліджувані нами наукові категорії, які складають структуру ресоціалізації, «адаптація» та «соціальна адаптація», представлені в роботах учених Г. Балла, Т. Вершиніної, Т. Дічева, Г. Гусева, А. Кавалерова, І. Милославової, В. Паригіна, Г. Царгородцева, Л. Шпак. Не менш розробленим терміном є «реабілітація»: особливості соціально-педагогічної реабілітації дітей і підлітків досліджувалися Н. Востріковою, З. Білоусовою, Т. Івановою, Е. Мавріною, Л. Міщик, С. Коношенком, історичний аспект реабілітації різних категорій дітей